

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ТИМЧАСОВОГО ВИЛУЧЕННЯ МАЙНА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Горошко В. В.

У статті проаналізовано основні процесуальні особливості й правові наслідки тимчасового вилучення майна у кримінальному судочинстві. Розглянуто випадки тимчасового вилучення майна правоохоронними органами та виділено його організаційні елементи, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та юридичної практики з означеної проблематики.

Ключові слова: тимчасове вилучення майна, заходи забезпечення, кримінальне провадження, заходи примусу, організація розслідування.

В статье проанализированы основные процессуальные особенности и правовые последствия временного изъятия имущества в уголовном судопроизводстве. Рассмотрены случаи временного изъятия имущества правоохранительными органами и выделены его организационные элементы, а также сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства и юридической практики по исследуемой проблематике.

Ключевые слова: временное изъятие имущества, меры обеспечения, уголовное производство, меры принуждения, организация расследования.

The article analyzes the main procedural peculiarities and legal consequences of temporal seizure of property in criminal proceedings. The cases of temporary seizure of property by law enforcement bodies are considered and its organizational elements are highlighted, as well as proposals for improving the current legislation and legal practice on the mentioned issues are formulated.

Key words: temporary seizure of property, measures of protection, criminal proceedings, coercive measures, organization of investigation.

Постановка проблеми та її актуальність. Процесуальні особливості й правові наслідки тимчасового вилучення майна тісно взаємопов'язані з організаційними засадами проведення тих слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, під час яких таке вилучення має місце. Загалом, сутність підходів до визначення організації розслідування злочинів зводиться до того, що це допоміжна до розслідування діяльність, яка здійснюється шляхом упорядкування його елементів та створення сприятливих умов [1, с. 83].

Якщо говорити про огляд або обшук, то тимчасовому вилученню майна під час проведення зазначених слідчих (розшукових) дій передують здійснення пошукових дій, спрямованих на обстеження матеріального середовища приміщення чи місцевості та відшукування певних речей, документів, грошей тощо. Щодо затримання передбаченого частиною 3 статті 207 КПК України, кожним, хто не є уповноваженою службовою особою, то воно відбувається без попередньої підготовки, відповідно, завчасно неможливо вирішити, яке саме майно буде тимчасово вилучено. Таке рішення приймає вже уповноважена особа, яку негайно повідомляють про затримання та місцезнаходження особи, яка підоз-

рюється у вчиненні кримінального правопорушення затриманого, або якій затриманого негайно доставляють. Проте необхідно з'ясувати, в якому ж порядку особі, яка здійснює це затримання, слід проводити тимчасове вилучення майна, і як особі, яка проводить затримання, вилучити майно, щоб під час вилучення не знищити фактичні дані, які потенційно може нести в собі чи на собі вилучене майно (наприклад, не стерти відбитки пальців затриманої особи з предмета кримінального правопорушення, можливо, навіть залишивши замість них свої). Крім цього, невирішеними залишаються питання щодо дій неуповноваженої особи в разі чинення опору з боку затриманого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми процесуальної сутності тимчасового вилучення майна привертають увагу вчених. Окремі питання тимчасового вилучення майна як заходу забезпечення кримінального провадження знайшли своє відображення в наукових працях О.В. Верхогляд-Герасименко, І.В. Гловюк, О.А. Колесникова, Ю.М. Мирошніченко, Н.С. Моргун, А.С. Нерсесян, С.М. Смокова, О.Ю. Татарова, А.В. Холостенко, О.Г. Шило тощо, проте ґрунтовні наукові дослідження, які би враховували зміни в законодавстві України з цих питань, відсутні. Здебільшого досліджувалися проблеми щодо застосування лише запобіжних заходів. Немає монографічних досліджень, які висвітлюють застосування тимчасового вилучення майна під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій та заходів забезпечення кримінального провадження. Тому практичні працівники органів досудового розслідування не завжди правильно і своєчасно застосовують передбачені законом заходи державного процесуального примусу. Такий стан негативно впливає на законодавчу та правозастосовну практику, і тому ці обставини зумовлюють актуальність статті.

Метою статті є аналіз основних процесуальних особливостей і правових наслідків тимчасового вилучення майна у кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. З точки зору слідчої практики стосовно пошукових (розшукових) заходів зазначається тенденція, що діяльність у даному випадку включає в себе: а) проникнення на місце (об'єкт) пошуку; б) пошукові дії; в) вилучення виявлених об'єктів; г) документальне оформлення вилучення. Зазначене зумовлює виділення різних елементів у процесуальному змісті діяльності з вилучення майна і подає наочний приклад її реалізації стосовно конкретних ситуацій з вилучення майна. У зв'язку із цим вбачаємо за необхідне здійснити спробу виявити повний набір елементів вилучення майна, який був би типовим для різних ситуацій тимчасового вилучення майна в кримінальному провадженні.

Аналіз різноманітних випадків вилучення майна правоохоронними органами дає підстави виділити в цій діяльності такі організаційні елементи: 1) отримання відомостей про факт існування майна, що підлягає вилученню, і можливе місце його знаходження; 2) визначення нормативних підстав для вилучення майна, вибір відповідної правової форми; 3) установа фактичних підстав для вилучення майна; 4) документальні підстави для вилучення майна; 5) отримання в передбачених законом випадках дозволу, згоди або рішення судді на вилучення майна; 6) планування, організація і підготовка до вилучення; 7) визначення конкретних осіб, в яких буде проводитись вилучення, залучення інших необхідних учасників вилучення або присутніх при цьому осіб; 8) блокування об'єкта, де за припущенням знаходиться майно, що підлягає вилученню; 9) фіксація ходу і результатів вилучення за допомогою аудіо-, відеотехніки; 10) офіційний прояв ініціативи з наміром зробити тимчасове вилучення майна, оголошення про намір провести вилучення майна і пред'явлення відповідних документів в обґрунтування своїх дій; 11) роз'яснення прав і обов'язків учасникам вилучення майна; 12) пропозиція видати майно, що підлягає вилученню, фіксація факту добровільної видачі або відмови в цьому; 13) вжиття заходів для того, щоб особи, які перебувають у приміщенні або місці, де ведуться пошуки, припинили спроби знищити або заховати предмети і документи; пошукові дії; 14) фіксація місця виявлення та стану шуканих об'єктів; 15) вилучення виявлених об'єктів, їх попередній огляд, фіксація індивідуальних ознак і характерних особливостей; 16) упакування та опечатування вилученого майна; 17) складання протоколу, опис вилученого, прийняття інших заходів фіксації та документального оформлення виконаних дій і їх результатів; 18) вручення під розписку копії протоколу особі, в якій здійснено вилучення, або іншій належній особі; виїзд з місця вилучення, зняття його блокади; 19) повідомлення, в необхідних випадках, прокурору, суду, іншим посадовим особам та установам про проведене вилучення майна.

З урахуванням багатьох конкретних обставин кожен із зазначених елементів діяльності може мати різні варіанти правового, організаційного і тактичного характеру. Так, будь-якому тимчасовому вилученню майна передують отримання відомостей про нього, що повинні відображати сам факт існування майна, їх належність та зв'язок із предметом доказування, можливе місцезнаходження й інші характеристики. Отримані відомості є основою для прийняття багатьох подальших рішень, що стосуються правових підстав і конкретної форми діяльності правоохоронних органів, її тактичних прийомів.

Зокрема, нормативні підстави для тимчасового вилучення майна визначаються шляхом підведення ситуації, що склалася, про яку судять на основі отриманих відомостей, під відповідні норми закону, що передбачають ті чи інші правові форми вилучення майна. Для цього важливо визначити, насамперед, напрям діяльності правоохоронних органів, в якому належить здійснювати тимчасове вилучення, і встановити, якими законодавчими актами даний напрям діяльності регламентується.

Стосовно кримінально-процесуальної діяльності такі процедури зазвичай труднощів не викликають. Після

вибору відповідної правової форми встановлюються конкретні, потрібні для неї фактичні підстави для вилучення майна. Наявність нормативних і фактичних підстав для тимчасового вилучення майна дозволяє перейти до оформлення документів, яким зазвичай виступає постановою уповноваженої посадової особи (ст. ст. 168, 169 КПК) [2, с. 320-326].

Взагалі, підготовка до проведення слідчої дії, що включає її планування (розстановку сил і засобів, визначення порядку та послідовності проведення), вибір часу, місце проведення, визначення кола учасників - це моменти суто тактичного характеру. Тому не випадково питання підготовки входять як складові частини до тактики слідчих дій. Тактичним є і завдання визначення оптимальної послідовності проведення слідчої дії. Виконанню слідчих, оперативно-розшукових та інших практичних дій передують логіко-психологічна діяльність слідчого по приведенню до стрункої системи своїх намірів, тобто розумовий процес планування, в ході якого і створюється слідчим перспективна модель процесів, подій та робіт [3, с. 8]. Ефективність проведення тимчасового вилучення майна багато в чому залежить від ступеня підготовленості та досвіду слідчої практики у слідчого до його проведення.

З огляду на те, що тимчасове вилучення майна проводиться раптово, і слідчий заздалегідь не знає, яке саме майно буде тимчасово вилучене, підготуватись до проведення тимчасового вилучення майна у нього немає часу. А тому визначати завдання, встановлювати відомості про необхідність вилучення потрібних предметів і документів тощо слідчий повинен з урахуванням обставин, що складаються на певному етапі проведення обшуку, огляду або затримання. Загалом, підготовчий етап складають необхідні заходи та розумова діяльність слідчого, що передують проведенню тимчасового вилучення майна і спрямовані на досягнення максимально позитивного результату. У випадку виникнення обставин, що вказуватимуть на можливість тимчасового вилучення майна, слідчий відразу повинен вирішити таке основне питання, як необхідність тимчасового вилучення майна. З цією метою потрібно оцінити наявну інформацію для прийняття рішення про тимчасове вилучення майна. Слід зазначити, що пізнавальний ефект будь-якої слідчої дії в багатьох аспектах залежить від того, наскільки обґрунтовано прийняте рішення про її проведення [4, с. 5].

При цьому підставами для проведення тимчасового вилучення майна є достатність підстав вважати, що майно у вигляді речей, документів, грошей тощо відповідає вимогам ч. 2 ст. 167 КПК та належить на праві власності особам, визначеним у частині 1 цієї статті. Окремі вчені вважають, що найбільш типовою групою фактичних підстав тимчасового вилучення майна є відомості, які містяться в джерелах доказів. Такого висновку дозволяє дійти аналіз статті 84 КПК України, згідно з якою слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження на підставі доказів. При цьому процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів [5, с. 70].

Прийнявши рішення про проведення тимчасового вилучення майна, особа, яка буде його здійснювати, має чітко дотримуватись вимог процесуального зако-

ну, врахувавши при цьому вид злочину, особу, в якій бути вилучатись майно, умови і обставини, що безпосередньо склались під час проведення тимчасового вилучення майна. Крім того, під час обшуку проблему становлять самі об'єкти, що підлягають вилученню: у слідчого, як правило, про них та про місце їх можливого знаходження є неповні дані аж до моменту їх відшукування. Визначити це завчасно іноді досить важко, враховуючи, що слідчий не знає змісту майна, яке буде оглядати, і щодо якого вирішуватиме питання про можливе тимчасове вилучення.

Щоб отримати відповідь на питання: «Що вилучати?», потрібно мати максимальну уяву про ознаки та якості об'єкта. Відносно цих об'єктів слідчим повинні бути отримані відомості, що включають: найменування предмета та його призначення, видові ознаки: форма, розміри, матеріал, колір, індивідуальні ознаки (номери, характерні ознаки експлуатації, дефекти тощо). Важливою є інформація стосовно кількості предметів (у тому числі однорідних), які треба вилучити.

Зі змісту передбачених частиною 2 статті 167 КПК України ознак, яким повинно відповідати майно, тимчасове вилучення якого можна здійснити, вбачається їхній тісний зв'язок з ознаками речового доказу. А саме: достатність підстав вважати, що вони: 1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди; 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення; 3) є предметом кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом; 4) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, в яке їх було повністю або частково перетворено. При цьому, на наш погляд, недостатньо урегульованим є питання, яке саме майно слід вважати тимчасово вилученим безпосередньо в ході законного затримання особи в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України. Зважаючи на те, що в ході затримання фактично неможливо належним чином визначити ознаки, які свідчать, що майно, наявне в затриманій особі, повністю відповідає вимогам, що встановлені частиною 2 статті 167 КПК України [5, с. 97]. Тому вважаємо, що тимчасово вилученими під час законного затримання особи в порядку, передбаченому статтями 207, 208 КПК України, слід вважати всі речі, документи, гроші тощо, які вилучаються в особи в ході її затримання, окрім тих, що не належать до категорії майна в розумінні ЦК.

На цьому етапі також важливим є визначення кола учасників. Крім слідчого, прокурора, до обов'язкових учасників обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи входять поняті. Необхідність їх залучення передбачена частиною 7 статті 223 КПК України, відповідно до якої обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються за обов'язковою участю не менше двох понять. У низці випадків проведення окремих слідчих (розшукових) дій у разі застосування безперервного відеозапису ходу їх проведення понять можуть не запрошувати. Однак унаслідок надзвичайної важливості проведення обшуку особи, обшуку чи огляду житла чи іншого володіння особи, це положення

не діє. Головною вимогою до понять, передбаченою в чинному КПК України, є незаінтересованість у результатах кримінального провадження. Згідно з частиною 7 статті 223 КПК України понятими не можуть бути потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження.

Успішне вилучення майна можливе лише в тих випадках, коли присутні при цьому особи не перешкоджають, не чинять іншої протидії. Щоб забезпечити відповідний режим діяльності, в законі передбачені певні заходи забезпечення. Зокрема, відповідно до ч. 5 ст. 236 КПК слідчий вправі заборонити особам, що перебувають у приміщенні чи іншому місці, де проводиться обшук, а також особам, що приходять у це приміщення або місце, залишати його, а також спілкуватися один з одним або іншими особами до закінчення обшуку, а за наявності достатніх підстав вважати, що особа, яка знаходиться в приміщенні чи іншому місці, в якому проводиться затримання, огляд, обшук та подальше вилучення, або приховує при собі предмети або документи, що можуть мати значення для справи, може бути піддано особистому обшуку без винесення про те окремої постанови.

Останнім етапом проведення ТВМ є заключний, на якому здійснюється фіксація ходу та результатів. Відповідно до частини 3 статті 168 КПК України слідчий, прокурор, інша уповноважена службова особа під час затримання або обшуку і тимчасового вилучення майна, або негайно після їх здійснення зобов'язана скласти відповідний протокол. При цьому в зазначеній нормі не передбачено обов'язку скласти такий протокол під час проведення огляду і тимчасового вилучення майна. Виходячи з аналізу норм КПК, що регламентують проведення обшуку, огляду та затримання, можна дійти висновку про досить нечітку регламентацією дій сторони обвинувачення в разі здійснення фіксування тимчасового вилучення майна. Так, під час затримання в порядку, передбаченому ст. ст. 207, 208 КПК факт передання слідчому, прокурору, іншій уповноваженій службовій особі тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом (при цьому закон не встановлює, який саме протокол складається - протокол цієї процесуальної дії, під час проведення якої було здійснено тимчасове вилучення майна, або ж окремий протокол про тимчасове вилучення майна).

Під час проведення огляду (ч. 5 ст. 237 КПК) всі вилучені речі й документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. В разі, якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо, або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються в такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування. Під час проведення обшуку (ч. 7 ст. 236 КПК) слідчий, прокурор має право оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. При цьому законодавець взагалі не згадує про необхідність складання протоколу обшуку чи огляду і вказівки на те, що саме має бути зазначено в протоколах цих слідчих (розшукових) дій. Згідно до положень ч. 2 ст. 100 КПК речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором,

оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Отже, з аналізу зазначених норм убачається лише один достовірний висновок: указані дії оформляють протоколом. Однак вживаний законодавцем термін «відповідний протокол», про йшлося раніше, передбачає неоднозначне його тлумачення. Чи «відповідним протоколом» слід уважати протокол тієї процесуальної дії, під час проведення якої було здійснено тимчасове вилучення майна (наприклад, протокол затримання, огляду, обшуку), чи, можливо, окремий протокол про тимчасове вилучення чи передання майна, або ж протокол про вилучення речового доказу тощо? [6, с. 66]

На думку О. Г. Шило, якщо в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку деталізовані предмети, як і мають бути вилучені, то факт їх вилучення відображається в протоколі обшуку. Якщо в процесі обшуку вилучається також й інші предмети, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді, то вони набувають статусу тимчасово вилученого майна, також докладно описуються в протоколі обшуку або окремо в протоколі огляду. Аналогічне правило передбачено і стосовно проведення огляду и вилучені речі та документи, що не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученими. У вказаних випадках процесуальне оформлення речових доказів здійснюється в таких процесуальних документах: ухвалі слідчого судді про обшук та протоколі обшуку (якщо вилучено лише той предмет, що вказано в ухвалі слідчого судді); протоколі огляду; клопотанні про арешт тимчасово вилученого майна; ухвалі слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим статтею 167 КПК України (два останні процесуальні документи складаються, як вказано вище, в тих випадках, коли під час обшуку чи огляду вилучені предмети чи документи, які не зазначені в ухвалі слідчого судді про проведення вказаних слідчих (розшукових) дій). У ситуації, за якої тимчасове вилучення предмета під час затримання здійснювала будь-яка особа в порядку статті 207 КПК України, процесуальне оформлення речового доказу, вилученого в цей спосіб, здійснюють шляхом складання таких процесуальних документів: протоколу передання тимчасово вилученого майна; клопотання про арешт тимчасово вилученого майна; ухвали слідчого судді про арешт майна [7, с. 23-24].

Таким чином, результатом ТВМ є створення відповідних процесуальних документів - джерел доказів, а також включення в їхню систему належно оформлених матеріальних об'єктів (предметів та документів), що мають усі необхідні по закону реквізити [8, с. 11]. Важливо забезпечити правильне документування результатів здійснення цієї процесуальної дії, надійне закріплення доказів та інших доказових даних. Таким джерелом доказів під час проведення ТВМ виступає протокол, який складається слідчим за результатами проведення огляду, обшуку або затримання.

Висновки. Отже, всі зазначені дії, що входять у зміст діяльності з тимчасового вилучення майна, можна об'єднати в шість великих блоків: 1) встановлення підстав для вилучення майна (починаючи з отримання

відомостей про сам факт існування такого і закінчуючи отриманням у передбачених законом випадках дозволу, згоди або рішення суду); 2) підготовка до вилучення майна; 3) власне вилучення майна, що включають дії від визначення конкретних осіб, в яких буде проводитися вилучення, до упакування та опечатування вилученого; 4) документальне оформлення вилучення майна протоколом, включаючи направлення в необхідних випадках відповідного повідомлення; 5) правові наслідки вилучення майна.

Наведений перелік дій, що входять до змісту діяльності з вилучення майна, не слід сприймати як її обов'язковий набір, який спостерігається в кожному випадку. Присутність кожної окремої дії в тому чи іншому конкретному випадку тимчасового вилучення майна визначається безліччю факторів. Ті чи інші дії можуть мати або не мати місце залежно від того, який правоохоронний орган діє, в якому правовому режимі протікає його діяльність і на якому етапі, яка правова форма вилучення майна обрана, в якій конкретній тактичній його ситуації режимі відбувається вилучення майна, які об'єкти (предмети) і звідки вилучаються і т.д. Кожен з означених елементів, з яких складається вилучення майна, має своє конкретне значення. Перші - забезпечують права і законні інтереси громадян (роз'яснення прав і обов'язків учасникам), другі - успіх заходу в цілому (планування, організація і підготовка до вилучення), треті - тактичне значення (кваліфіковані пошукові дії), четверті - охорона та збереження доказів (упаковка та опечатування) і т. ін.

Література

1. Іванцова О.В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування злочинів у галузі цукрового виробництва: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 251с.
2. Южно О.О. Теоретичні та прикладні аспекти застосування нового Кримінального процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві. Митна справа. 2012. № 4 (82). Ч. 2, кн. 2. С. 320-326.
3. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий. М., 1981. с. 139.
4. Быховский И. Выемка. Социалистическая законность. 1982. № 1. С. 55-59.
5. Руденко А.Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 212 с.
6. Моргун Н.С. Засада недоторканності права власності у досудовому кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 213 с.
7. Шило О.Г. Новації Кримінального процесуального кодексу України щодо процесуального порядку збирання речових доказів. Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні : матеріали всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Одеса, 27 листоп. 2013 р. О., 2013. С. 22-23.
8. Тертышник В.М. Обыск: учебное пособие. Х., 1997. 241 с.

Горошко В. В.,
перший заступник начальника відділу поліції - начальник слідчого відділу Хмельницького відділення поліції Малиновського відділу поліції в м. Одесі